

تحلیل محتوای کتاب‌های «بخوانیم»، «بنویسیم» و «هدیه‌های آسمان» ابتدایی (تألیف‌های جدید) براساس مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام

مژده علیزاده^{۱*}، سید حمیدرضا علوی^۲

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی محتوای کتاب‌های «بخوانیم»، «بنویسیم» و «هدیه‌های آسمان» ابتدایی (تألیف‌های جدید) براساس مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام است. این پژوهش به‌روش تحلیل محتوای کمی انجام شده و به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل ۸ کتاب فارسی (بخوانیم)، فارسی (بنویسیم) و هدیه‌های آسمان مقاطع اول، دوم و سوم ابتدایی است که محتوای مورد نظر به‌روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده است. ابزار پژوهش سیاهه «تحلیل محتوا» است که روایی آن حاصل شده و واحد تحلیل جمله و تصویر و واحد شمارش فراوانی است. یافته‌های پژوهش مبین آن است که در کتاب‌های مذکور در زمینه مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام، بیشترین فراوانی به مقوله عاطفی در مؤلفه تبسم، لبخند و خندیدن و سپس به مقوله معنوی در مؤلفه ایمان به خدا و ارتباط با خدا اختصاص یافته است. این در حالی است که به مقوله صفات شخصیتی به‌ویژه مؤلفه‌های پرهیز از حسادت، کینه، طمع، بخل و مقوله نیازهای جسمانی توجه کمتری شده است. از دیگر یافته‌های پژوهش این است که به‌ترتیب اولویت، کتاب‌های هدیه‌های آسمان از بیشترین میزان مؤلفه‌های شادی، کتاب‌های بخوانیم در رتبه دوم و کتاب‌های بنویسیم نیز از کمترین میزان توجه به مؤلفه‌های شادی برخوردار هستند.

واژگان کلیدی: کتاب‌های درسی، تحلیل محتوا، شادی، دیدگاه اسلام.

۱- نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران.

malizadeh@ens.uk.ac.ir

hralavi@uk.ac.ir

۲- استاد گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۹/۱۶

بیان مسئله

مسئله تعلیم و تربیت همواره از مهم‌ترین دغدغه‌ها و دل‌مشغولی‌های بشری از کهن‌ترین دوره‌های تاریخی تا زمان حال بوده است. به‌گونه‌ای که تعلیم و تربیت، قدمتی به‌اندازه قدمت بشریت دارد. تعلیم و تربیت حتی در اشکال سنتی خود مستلزم محتوا و تجارب خاصی است؛ از این‌رو محتوای آموزشی یکی از عناصر مهم در برنامه‌های درسی به حساب می‌آید. در این راستا فرایند انتخاب محتوا همواره از حساسیت و اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. این حساسیت و اهمیت نیز بیشتر به علت ماهیت و تصمیماتی وابسته است که درباره محتوا اتخاذ می‌شود (فتحی و اجارگاہ، ۱۳۸۴، ص ۱۱۷). در انتخاب محتوا معیارهایی حاکم است که رعایت آن‌ها در امر برنامه‌ریزی موجب ثمربخشی برنامه‌های آموزشی می‌شود. یکی از معیارهای مهم در انتخاب محتوا توجه به ابعاد مختلف وجودی متعلمان است. در واقع محتوای آموزشی مناسب، محتوایی است که رشد شخصیت فرد در تمامی ابعاد شناختی، عاطفی، اجتماعی، معنوی، اخلاقی و جسمانی را در نظر بگیرد و تنها به یک بعد محدود نشود (موسی‌پور، ۱۳۸۵، ص ۲۴). بعد عاطفی یکی از مهم‌ترین ابعاد وجودی انسان است. در بعد عاطفی یکی از عمده‌ترین مسائل مقوله شادی است. شادی یکی از مهم‌ترین و گسترده‌ترین عواطف انسان محسوب می‌شود. در واقع «شادی یک نیاز حیاتی است که سلامت عاطفی را در بردارد» (کاشفی به نقل از فهرستی، توتونچیان، ۱۳۹۳، ص ۱۰۳). شادی در چند دهه اخیر یکی از عرصه‌های فعال پژوهشی در روان‌شناسی مثبت است. از شادی تعاریف متعددی شده است؛ به‌گونه‌ای که یک تعریف دقیق از آن وجود ندارد و تمامی تعاریف تنها اجزا و وسایلی از آن را ارائه داده‌اند. آرگیل^۱ (۱۹۸۷) شادی را داشتن احساسات یا عاطفه مثبت و رضایت و نداشتن احساسات منفی چون افسردگی و اضطراب می‌داند. در تعریفی دیگر، شادی عبارت از هیجانان مثبت درونی است که انقباض روانی را از بین می‌برد و موجب انبساط خاطر، نشاط و پویایی می‌شود (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱، ص ۷). اگرچه در شادی لذت وجود دارد، اما هر لذتی را نمی‌توان شادی دانست. شادی لذت پایدار و اصیلی است که با روح و ذات آدمی سازگار و هماهنگ است (ناتل^۲، ۲۰۰۵، به نقل از علوی، ۱۳۸۸، ص ۹۶). یافته‌های گوناگونی نشان داده که شادی با سلامت روان رابطه‌ای مثبت دارد (آیسن^۳، ۱۹۸۷، به نقل از پست^۴، ۲۰۰۵، ص ۶۶). بنابراین وجود شادی در یک جامعه تا حدی حکایت از سلامت روانی افراد آن جامعه دارد. در حالی که حجم بالای جرایم اجتماعی، خشونت‌های خانوادگی، اعتیاد و پرخاشگری و رفتارهایی از این دست در غیاب شادی صورت می‌گیرند.

1- Argyle

2- Nettle

3- Isen

4- post

از جمله رفتارهایی که آمار آن در جامعه ایران نیز بالا بوده، مقادیر متعددی از درصد اختلالات روانی است که در جامعه گزارش می‌شود که همگی بر بالا بودن میزان افسردگی دلالت دارند (موسوی‌نصب، ۱۳۹۲، ص ۲۰). این شیوع بالای افسردگی در سراسر جهان و مخصوصاً در میان جوانان و افزایش حداقلی رضایت از زندگی و رابطه میان یادگیری و احساس مثبت همگی دلالت می‌کنند که شادی باید در مدارس آموزش داده شود (سلیگمن، رندال، گلپیم^۱، ۲۰۰۹، ص ۲۹۳). بنابراین امروزه یکی از دغدغه‌های جدی و اصلی نظام آموزشی و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش، فراهم کردن محیط آموزشی بانشاط برای دانش‌آموزان است. هرچند که نرخ شادی در مدارس ایران بسیار پایین است و این مهم در برنامه‌ریزی آموزشی نیز جایگاه ویژه‌ای ندارد (نیازآذری، ۱۳۹۲، ص ۳۷)، اما شادی یکی از متغیرهای مهمی است که بر موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر بسزایی می‌گذارد. چنانکه این مهم تاکنون توسط محققان گوناگونی چون چاو^۲ (۲۰۰۵)، کیرکالدی، فیرنهم، سیفن^۳ (۲۰۰۴) به نقل از سوین چن، لو^۴ (۲۰۰۸)، اسکات^۵ (۲۰۱۰) و جین وی^۶ (۲۰۱۰) مورد تأیید قرار گرفته است. شادی و نشاط را می‌توان یک نیاز و ضرورت برای تمامی مقاطع تحصیلی دانست (روآتیر^۷، ۲۰۰۷، ص ۲۳؛ اسکات، ۲۰۱۰، ص ۱). دانش‌آموزانی که از شادی بیشتری برخوردارند، در انجام تکالیف خود هم بهتر عمل می‌کنند، علاقه بیشتری به درس و مدرسه دارند و بهتر می‌توانند با دوستان و معلمان خود رابطه برقرار کنند. یکی از اهداف اصلی تعلیم و تربیت اسلامی نیز داشتن کودکانی شاد و بانشاط است. درحقیقت یکی از بزرگ‌ترین ارمغان‌های دین اسلام به‌عنوان کامل‌ترین دین الهی برای مسلمانان، توجه به شادی‌های توأم با اهداف الهی و انسانی آن‌هاست. در اسلام چنین شادمانی‌هایی مهم‌ترین عامل و درواقع خمیرمایه جهان هستی است (مختارزاده، ۱۳۹۰، ص ۱۵۳). شادی در آیات، روایات و سیره ائمه (ع) از جایگاه خاصی برخوردار است. حضرت امیرالمؤمنین (ع) در تعریف دقیق خود از شادی «السرور بیسبب النفس و یثیر النشاط»، آن را سبب انبساط و باز شدن روح می‌دانند (تمیمی‌آمدی، ۱۳۶۶، ح ۲۰۲۳). بنابراین براساس سخن امام (ع) دل‌ها هم گاهی دچار انقباض روح می‌شوند. زمانی که انقباض روح پدید می‌آید، فرد ممکن است به انجام اعمال نادرست بپردازد. بنابراین باید روح را با شادی‌های پاک و حلال گسترده کرد و انبساط داد (سماک/امانی، ۱۳۸۵، ص ۱۵). در نبود شادی است که آشفتگی روحی و

1- Seligman, Randal, Gillham

2- Chow

3- Kirkcaldy, Fumham, Siefen

4- Su-Yen Chen, Lu

5- Scott

6- Jianwei

7- Ruyter

به دنبال آن فرسودگی روح و تباهی شخصیت پدید می‌آید. از این رو حضرت امیرالمؤمنین (ع) غم و اندوه را نصف پیری می‌دانند (نهج البلاغه، ۱۳۹۱، ح ۱۴۳). به فرموده ایشان کسی که شادی او کم است، آسایشش در مردن است (محمّدی ری‌شهری، ۱۳۷۷، ص ۹۶۴). و از این روست که حضرت امیرالمؤمنین (ع) اوقات شادی را غنیمت می‌شمارند (محمّدی ری‌شهری، ۱۳۷۷، ص ۹۶۴). اهمیت شادی به قدری است که به فرموده پیامبر (ص) در بهشت سرایی به این نام اختصاص داده شده است: «همانا در بهشت سرایی به نام دارالفرح است و تنها کسانی به آن درآیند که کودکان را شاد کنند» (همان). یادگیری علم و دانش نیز در اسلام از جمله مواردی است که سبب نشاط و شادمانی می‌شود. چنان‌چه در حدیثی از امام صادق (ع) نقل شده که به یکی از یارانشان فرمودند: ما در هر شب جمعه سرور و شادی خاصی داریم. او عرض کرد خداوند این شادی را افزون کند. این چه شادی است؟ فرمودند: هنگامی که شب جمعه می‌شود، روح ما با روح پاک پیامبر (ص) و ارواح ائمه (ع) به عرش خدا می‌روند و ارواح ما به بدن‌ها باز نمی‌گردد، مگر با علم و دانش تازه‌ای و اگر چنین نبود، علوم ما پایان می‌گرفت (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ص ۳۱۵). این مهم نشان می‌دهد در امر تعلیم و تربیت نیز باید بهترین، سودمندترین و نشاط‌آورترین سخنان و محتواها را به عنوان خوراک ذهنی برای دانش‌آموزان انتخاب کرد. مخصوصاً در جهان امروز که دانش‌آموزان حجم عظیمی از وقت‌شان را در مدرسه و با کتب درسی می‌گذرانند. بنابراین اگر کتب درسی آن‌ها از بار شادی و سرزندگی اندکی برخوردار بوده یا اصلاً موجب شادی آن‌ها نشود، روحیه امید، نشاط، پویایی و پیشرفت نه تنها از دانش‌آموزان، بلکه از جامعه هم رخت برمی‌بندد. بنابراین این مهم مستلزم تحلیل محتوای این کتب است تا در صورت لزوم، راهکارها و پیشنهادهای لازم به منظور داشتن دانش‌آموزانی سرزنده و موفق ارائه شود.

مقوله شادی از یک سنت دیرینه و اندیشه‌ای بس طولانی برخوردار است. مکاتب فلسفی، ادیان و علوم مختلف از جمله فلسفه و روان‌شناسی، هر یک آراء و نظرات متفاوتی در این باب ارائه داده‌اند. به عنوان مثال کنفوسیوس نخستین فیلسوف چینی است که یک نظام فکری زمینی و این جهانی را ترسیم کرده است. از منظر کنفوسیوس شادمانی تنها در نتیجه مجموعه‌ای از شرایط مادی زندگی حاصل نمی‌شود، بلکه یک حالت روان‌شناسی در عالم روحانی زندگی فرد است. تائوئیسم نیز شادی را محصول رضایت مادی نمی‌داند. آن‌ها برخلاف کنفوسیوس شادمانی را نوعی تهذیب نفس دائمی برای دستیابی به مکارم اخلاقی می‌دانند. آیین بودائیسم در مخالفت با آیین‌های کنفوسیوس و تائوئیسم نه تنها دوری از دنیا، بلکه دوری از شادمانی را توصیه می‌کند. شادمانی در بودائیسم تنها در مغرب‌زمین و بعد نیروانا یافت می‌شود که نویددهنده سعادت ابدی است (لولو، ۲۰۰۱؛ به نقل از موسوی‌نصب، ۱۳۹۲). افلاطون

(۱۳۵۳) در کتاب جمهوری از سه عنصر در انسان نام می‌برد: «قوه شناختی (استدلال)»، «احساسات» و «امیال». و معتقد است زمانی که میان این سه عنصر هماهنگی و تعادل وجود داشته باشد، شادمانی هم به وجود می‌آید. از نظر ارسطو سه نوع شادمانی وجود دارد که در پایین‌ترین سطح شادی همان لذت است و در بالاترین سطح از معنویت ناشی می‌شود (علیمحمدی، آذربایجانی، ۱۳۸۸، ص ۸). روان‌شناسان نیز در تحلیل مفهوم شادی دو مؤلفه شناختی و عاطفی را مدنظر قرار داده‌اند. آرگایل به عنوان فردی که بیشترین تحقیقات را در این زمینه انجام داده، شادی را متشکل از سه عنصر می‌داند که عبارت از رضایت از زندگی در مؤلفه شناختی، عاطفه مثبت و عاطفه منفی در مؤلفه عاطفی است. پس از آرگایل، وینهون^۱ (۱۹۸۸) تعریف جامع‌تر را ارائه داده است. از نظر او شادی به درجه میزان احساسی اطلاق می‌شود که هر فرد درباره کیفیت کلی زندگی خود قضاوت می‌کند. بدین معنا که فرد چقدر زندگی خود را دوست دارد. روان‌شناسان و پژوهشگران عوامل مؤثر بر شادکامی را تحت مجموعه عامل جسمانی، روانی، اجتماعی، معنوی، فرهنگی و اقتصادی تقسیم می‌کنند (کارشکی، گراوند، نیشابوری، ۱۳۹۱، ص ۱۳۵). در رویکردهای اجتماعی کنت به‌عنوان ابداع‌کننده واژه جامعه‌شناسی، پیوند معنادار آن را با شادمانی مطرح کرده است. از نظر او شادمانی نیازمند دانشی نظام‌مند از جهانی است که ما در آن زندگی می‌کنیم (به نقل از موسوی‌نصب، ۱۳۹۲). شادی در مبانی دینی نیز جایگاه خاص خود را دارد. اسلام دینی است که به تمامی نیازهای فطری بشر توجه کرده است. مقوله شادی نیز از این قاعده مستثنی نبوده و در واقع اسلام دین سرور و شادی است (محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۹۱، ص ۲۴). از این رو شادی در اسلام هدفمند است و در جهت اهداف الهی حرکت می‌کند. پایه شادکامی در متون دینی، توحید است (پسندیده، ۱۳۹۰، ص ۱۱). شادی در قرآن کریم به‌عنوان مستحکم‌ترین منبع الهی از جایگاه والایی برخوردار است. این مفهوم ۲۵ بار در قرآن کریم با الفاظ گوناگونی چون «فرح»، «فرحوا»، «تفرح»، «تفرحون»، «یفرح»، «فرحون»، «فرحین» و... به کار رفته است. فرح، شادمانی و سروری است که هر دو کاربرد ممدوح و مذموم را در قرآن دارد. فرح به‌عنوان شادمانی ممدوح در قرآن بیشتر در مواردی به کار می‌رود که انسان را بیشتر در ساحت بندگی الهی قرار داده و رابطه او را با خدا مستحکم‌تر می‌کند. این شادمانی ممدوح عبارت از توجه به شادمانی و فضل الهی، نزول قرآن و تحقق وعده‌های الهی است. در واقع همگی منبع درونی و الهی دارند و از توجه آدمی به مبدأ واحد و رب مطلق نشأت دارند. به‌عنوان مثال پروردگار در آیه ۵۸ سوره مبارکه یونس امر می‌کند که باید به فضل و رحمت خدا شاد باشند: «قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ قَبْدَلِكَ قُلَيْفَرِحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ». فرح به معنای شادی مذموم در قرآن هم شادمانی‌ای است که از حد تعادل خارج شده و به غرور، تکبر، مستی و

1- Veenhoven

طغیان منتهی می‌شود. که این شادمانی نه تنها با ساحت بندگی الهی بیگانه است، بلکه در حیطة فعالیت‌های شیطان نیز قرار دارد (مختارزاده، ۱۳۹۰، ص ۱۹). از جمله شادی‌های مذموم می‌توان به شادی به‌خاطر کامروی‌های دنیوی و همراه با غفلت از آخرت (رعد، ۲۶)، شادی به دلیل کسب ثروت (قصص، ۷۶) یا سختی‌هایی که به مؤمنین می‌رسد (آل عمران، ۱۲۰) و... اشاره کرد (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۸، ص ۲۹۲). بنابراین قرآن کریم شادی را به صورت مثبت مورد تأیید قرار داده و مؤمنان را به آن دعوت می‌کند.

اسلام در تبیین عوامل شادی‌آفرین با نگاهی ژرف به همه شئون حیاتی انسان و به‌منظور تعالی وی، تمامی نیازهای مادی، معنوی، جسمانی، اجتماعی، شناختی، اخلاقی و عاطفی را مدنظر قرار داده است. عوامل شادی‌آور در اسلام را می‌توان در ذیل مشاهده کرد:

۱- ایمان آوردن: «اما کسانی که ایمان آورده‌اند، ایمان‌شان را افزود و آن‌ها (به فضل و موهبت الهی) خوشحالند» (توبه، ۱۲۴).

۲- یاد خدا: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد، ۲۸).

۳- توکل کردن: «نجوی تنها از ناحیه شیطان است. می‌خواهد با آن مؤمنان غمگین شوند. ولی نمی‌تواند ضرری به آن‌ها برساند، جز به فرمان خدا. بنابراین مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند» (مجادله، ۱۰).

۴- تقوا: «ای فرزندان آدم، اگر رسولانی از خود شما به سراغ تان بیایند که آیات مرا برای شما بازگو کنند (از آن‌ها پیروی کنید). زیرا آن‌ها که پرهیزگاری پیشه کنند و عمل صالح انجام دهند، نه ترسی بر آن‌ها هست و نه غمناک می‌شوند» (اعراف، ۳۵).

۵- نماز خواندن: «کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند و نماز را بر پا داشتند و زکات را پرداختند، اجرشان نزد پروردگارشان است. نه ترسی بر آن‌هاست و نه غمگین می‌شوند» (بقره، ۲۲۷).

۶- یاد آخرت: «این پاداش دنیای آن‌هاست. اما پاداش آخرت، اگر بدانند، بسیار بزرگتر است» (نحل، ۴۱).

۷- دعا کردن: «فَكَانَ سُورِي بِفَائِدَةِ الدَّعَاءِ أَشَدَّ مِنْ سُورِ الرَّجُلِ بِعَاقِبَتِهِ» (امام حسین (ع)) (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۴۱، ص ۲۲۷).

۸- گناه نکردن: «بهشتیان در آنجا نه سخن لغو و بی‌په‌ده‌ای می‌شنوند و نه دروغ و تکذیبی را» (نبأ، ۳۵).

۹- دوستی با خدا و اولیاء خدا: «آگاه باشید که اولیای خدا نه ترسی بر آنان است و نه غمی دارند» (یونس، ۶۲).

۱۰- توبه کردن: «خداوند توبه‌کنندگان و پاکان را دوست دارد..» (بقره، ۲۲۲).

- ۱۱- پاکیزه بودن: «جامه تمیز پریشانی و اندوه را می‌برد و مایه پاکیزگی برای نماز است» (امیرالمؤمنین (ع)) (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱، ص ۵۸۱).
- ۱۲- عفو کردن: «کسی که عفو کثیر شود، عمرش طولانی خواهد شد» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۲، ص ۳۵۹).
- ۱۳- شکر کردن: «آری این‌گونه کسی را که شکرگزاری کند، پاداش می‌دهی» (قمر، ۳۵).
- ۱۴- قرآن خواندن: «این قرآن به راهی هدایت می‌کند که مستقیم‌ترین راه‌هاست و به مؤمنانی که عمل صالح انجام می‌دهند بشارت می‌دهد که برای آن‌ها پاداش بزرگی است» (اسراء، ۹).
- ۱۵- علم و دانش: «...هنگامی که رسولان آن‌ها با دلایل روشن به سراغ آنان آمدند، به معلوماتی که خود داشتند خوشحال بودند» (غافر، ۱۳).
- ۱۶- نداشتن حسادت: «هیچ زمان حسود شاداب نیست» (تمیمی‌آمدی، ۱۳۶۶، ج ۱، ص ۱۳۶۱).
- ۱۷- شوخی و مزاح: «هیچکس شوخی بیجا نکند، جز آنکه مقداری از عقل خود را از دست بدهد» (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۵۰).
- ۱۸- استفاده از عطر: «بوی خوش قلب را شاد می‌کند» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰، ص ۲۴۶).
- ۱۹- خوردن عسل: «خوردن عسل باعث شادی می‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰، ص ۲۴۶).
- ۲۰- شاد کردن دیگران: «...سوگند به خدایی که تمام صداها را می‌شنود، هرکس دلی را شاد کند، خداوند از آن شادی لطفی را برای او قرار می‌دهد...» (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۵۷).
- ۲۱- ورزش کردن: «فردا او را با ما بفرست تا به خارج شهر آید، گردش کند، از میوه‌های درختان بخورد و بازی و سرگرمی داشته باشد» (یوسف، ۱۲).
- ۲۲- نداشتن کینه: «کینه تو از اندوه درونی می‌میرد» (امام زین‌العابدین (ع)) (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱، ص ۱۶۳).
- ۲۳- نداشتن حرص و طمع: «آدم حریص همواره در رنج است» (حضرت امیرالمؤمنین (ع)) (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۷، ص ۴۸۷).
- ۲۴- خوش‌گمانی: «خوش‌گمانی باعث گشایش قلب و سلامتی دین است» (حضرت امیرالمؤمنین (ع)) (تمیمی‌آمدی، ۱۳۶۶، ج ۴۸۱۶).
- ۲۵- سخن نیکو: «همانا این قلب‌ها خسته می‌شوند، مانند بدن‌ها. پس برای نشاط آن‌ها سخنان حکمت‌آمیز بگویند» (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۹۷).
- ۲۶- تبسم: «تبسم انسان در برابر برادرش نیک است...» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۱، ص ۲۸۸).
- همچنین از دیگر عوامل شادی‌آور از منظر اسلام می‌توان به سفر کردن، ثروت نداشتن، یقین، قناعت کردن، نداشتن هوا و هوس، گفتن تکبیر و تهنیت، مسواک زدن، شادی کردن، خنده، زینت کردن،

صله رحم، گره‌گشایی، گشاده‌رویی، بینش صحیح نسبت به جهان، رضایت به تقدیر الهی، کار و کوشش، روح امید و... اشاره کرد. در واقع چنین شادی‌هایی، تعالی‌بخش، عمیق و پایدار هستند، به انسان آرامش روحی می‌دهند، موجب انبساط خاطر و رضایت او را فراهم می‌کنند و در نهایت انسان را سریع‌تر به مبدأ آفرینش متصل می‌سازند. برخلاف شادی‌های زودگذر که موجب دلتنگی، یأس، شهوت و تشویش روحی در انسان خواهد شد. بنابراین باتوجه به حجم گسترده عوامل شادی‌آور در اسلام، این پژوهش با مطالعه آیات و روایات و کتب گوناگون در این زمینه، پنج مقوله جسمانی، معنوی، عاطفی، اجتماعی و صفات شخصیتی را با ۱۷ مؤلفه مورد بررسی قرار داده است.

بدیهی است در هنگام استخراج مؤلفه‌ها دو نکته مدنظر قرار گرفته است:

- ۱- عینی بودن مؤلفه‌ها که یکی از شروط اصلی تحلیل محتوا است. به این معنی که مؤلفه‌ها باید توانایی سنجش مقوله و مفهوم مورد نظر را داشته باشند.
- ۲- در نظر گرفتن کتاب‌های مورد بررسی که در مقطع ابتدایی هستند. بنابراین مؤلفه‌ها هم می‌بایست با توجه به سنین دانش‌آموزان این مقطع استخراج شوند. از جمله مقوله‌ها و مؤلفه‌های شادی را که در پژوهش حاضر مورد بررسی قرار می‌گیرند، می‌توان در موارد ذیل دانست:

جدول ۱. مقوله‌ها و مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام

مقوله‌ها	مؤلفه‌ها
جسمانی	پوشیدن لباس‌های تمیز، عطر زدن، مسواک زدن، ورزش کردن
معنوی	ایمان به خدا و ارتباط با خدا از طریق نماز خواندن، قرآن خواندن، دعا کردن، توکل کردن، گفتن اذکار الهی
عاطفی	تبسم، لبخند و خندیدن
اجتماعی	شاد کردن دیگران (از هر طریقی چون کمک کردن، گره‌گشایی، عفو کردن، بخشیدن چیزی از خود به دیگران، عیادت کردن از بیمار و...)
صفات شخصیتی	نداشتن کینه، حسادت، بخل و طمع

در باب پیشنهاد تحقیق باید گفت: علیمحمدی و آذربایجانی (۱۳۸۸) در تحقیقی با عنوان «بررسی رابطه بین شادکامی اسلامی و شادکامی روان‌شناسی در دانشجویان دانشگاه قم در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸»، پرسش‌نامه‌ای با ۱۰۲ مؤلفه دینی در چهار مقوله زیستی - رفتاری، عاطفی - معنوی، شناختی و صفات شخصیتی تهیه کرده و در هر یک مؤلفه‌هایی را استخراج کرده‌اند. پسندیده (۱۳۹۳) در کتاب خود با عنوان «الگوی اسلامی شادکامی» به بررسی شادکامی از منابع اسلامی در قرآن و سنت پرداخته و در نهایت نتیجه‌گیری کرده که شادی توسط خداوند تقدیر و تدبیر می‌شود. اما تحقق آن وابسته به واکنش مناسب فرد در زندگی است. از ترکیب رضایت‌مندی و نشاط و اجزای آن‌ها که هر دو

در پرتو رویکردی توحیدی معنا می‌یابند، احساس شادی تحقق می‌یابد. صالحی‌عمران، هاشمی و ایران‌نژاد (۱۳۹۱) در تحقیقی باعنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی براساس مؤلفه‌های شادکامی» براساس دیدگاه آرگایل و مارتین و لو به تحلیل کتاب‌های ابتدایی تألیف‌های قبلی (۱۳۹۰-۱۳۸۹) پرداخته‌اند و توجه بیشتر کتب به مؤلفه‌های عاطفه مثبت در دو مؤلفه تبسم و خندان بودن و ارتباط با خدا را بیش از مؤلفه رضایت از زندگی نتیجه گرفته‌اند. ضمن اینکه کتاب‌های بخوانیم را بیش از سایر کتاب‌ها شادی‌بخش دانسته‌اند. انگورج تقوی و خزایی (۱۳۹۳) در تحقیقی باعنوان «تحلیل محتوای کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه سوم ابتدایی براساس مؤلفه‌های شادکامی و هوش هیجانی» براساس مؤلفه‌های آرگایل میزان توجه به عاطفه مثبت را بیش از رضایت دانسته‌اند. همچنین پژوهش‌های دیگری نیز در باب شادی انجام شده که اغلب آن‌ها به عوامل مؤثر بر شادی پرداخته و تحلیل محتوا کمتر مورد توجه آن‌ها قرار گرفته است. به‌خصوص تحلیل محتوایی که از منظر مؤلفه‌های شادی در اسلام باشد، انجام نشده است. بنابراین پژوهش حاضر تمرکز خود را بر این مهم قرار داده است. از این رو سؤالات پژوهش عبارتند از:

- ۱- در محتوای کتاب‌های فارسی (بخوانیم)، فارسی (بنویسیم) و هدیه‌های آسمان تا چه اندازه به مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام توجه شده است؟
- ۲- توزیع فراوانی مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام در کتاب‌های درسی مورد تحلیل چگونه است؟

روش پژوهش

به‌منظور رسیدن به اهداف فوق، پژوهش حاضر از نوع تحقیقات کمی و با روش تحلیل محتوا انجام شده است. تحلیل محتوا، روش مطالعه و تجزیه و تحلیل محتوای پیام‌ها به شکل نظام‌مند، عینی و کمی به‌منظور سنجش متغیرهاست (بیابانگرد، ۱۳۸۷، ص ۳۰۷). در این روش محقق به تعیین فراوانی شاخص‌ها یا مؤلفه‌های مشخص شده برای تعیین سازه مورد بررسی در محتوای موجود پرداخته و با شمارش وجود یا عدم وجود، واحدهای تحلیل را تعیین می‌کند. جامعه آماری پژوهش حاضر تألیف‌های جدید ۸ کتاب «بخوانیم»، «بنویسیم» و «هدیه‌های آسمان» مقاطع اول، دوم و سوم ابتدایی است. همچنین با توجه به ماهیت موضوع پژوهش، نمونه‌گیری به روش هدفمند انجام شده است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش حاضر، سیاهه تحلیل محتواست که هر یک از مقوله‌ها به‌همراه مؤلفه‌های شادی از منظر آموزه‌های اسلام (با تأکید بر آیات و روایات) از بخش مبانی نظری استخراج و در آن ثبت و تعریف شده است. برای تعیین روایی پژوهش، سیاهه تحلیل محتوا به رؤیت چند تن از متخصصان حوزه دینی و روان‌شناسی رسانده شده که چندان مشکلی در سیاهه وجود نداشت و بنابراین با برطرف شدن اشکالات جزئی، مورد تأیید قرار گرفت. برای برآورد میزان پایایی ۳۰٪، تمامی

کتاب مذکور با فاصله ۱۵ روز مجدداً مورد تحلیل قرار گرفتند و طبق فرمول ضریب همبستگی پیرسون، پایایی پژوهش با همبستگی ۹۶٪ تأیید شد. در روش جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز ابتدا این مؤلفه‌ها با مطالعه مبانی نظری از متن آموزه‌ها استخراج شدند. سپس واحد تحلیل، جمله و تصویر در نظر گرفته شد (واحد تحلیل به بخش معنادار و قابل رمزگذاری محتوا گفته می‌شود که برای متون کتبی می‌تواند کلمه، جمله، صفحه، درس و... باشد). روش شمارش نیز فراوانی در نظر گرفته شد. سپس با چند بار مطالعه متن کتاب‌های مذکور محتوای هر یک از جملات در متن دروس، سؤال‌ها و تمامی فعالیت‌های یادگیری و تصاویر به طور کامل براساس وجود یا عدم وجود مؤلفه‌های شادی مورد شمارش و تحلیل قرار گرفتند. در نهایت شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها با روش‌های آمار توصیفی (جداول فراوانی، درصد، رتبه‌بندی و نمودارهای توصیفی) و تحلیل‌های کیفی انجام شد.

یافته‌های پژوهش

۱- در محتوای کتاب‌های فارسی (بخوانیم) ابتدایی تا چه اندازه به مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام توجه شده است؟

جدول ۲. توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های شادی در اسلام در کتاب‌های فارسی (بخوانیم)

مقوله‌ها	مؤلفه‌ها	سال اول	سال دوم	سال سوم	مجموع
جسمانی	پوشیدن لباس‌های تمیز	۰	۰	۰	۰
	عطرزدن	۰	۰	۰	۰
	مسواک زدن	۳	۰	۱	۴
	ورزش کردن	۱۰	۰	۳۸	۴۸
معنوی	ایمان به خدا و ارتباط با خدا از طریق نماز و قرآن خواندن، دعا کردن، توکل و گفتن اذکار الهی	۲۳	۳۴	۲۳	۸۰
	عاطفی	۹۵	۵۵	۴۶	۱۹۶
اجتماعی	تبسم، لبخند و خندیدن	۲۴/۲۳	۱۴/۰۳	۱۱/۷۳	۵۰٪
	شاد کردن دیگران	۶	۱۷	۲۱	۴۴
	صفات	۰	۰	۰	۰
	شخصیتی	۰	۰	۱	۱
شخصیتی	نداشتن حسادت	۰	۰	۰	۰
	نداشتن کینه	۰	۰	۱	۱
	نداشتن طمع	۰	۲	۰	۲
	نداشتن بخل	۰	۰	۱۷	۱۷

مجموع	۱۳۷	۱۰۰	۱۰۸	۱۰۰	۱۴۷	۱۰۰	۳۹۲	۱۰۰
درصد	۳۴/۹۴	۲۷/۵۵	۳۷/۵	۱۰۰				

براساس یافته‌های مندرج در جدول شماره ۲، مجموع فراوانی مؤلفه‌های شادی در کتاب‌های فارسی بخوانیم برابر با ۳۹۲ مؤلفه است. در این میان مؤلفه تبسم، لبخند و خندیدن با دارا بودن (۱۹۶ واحد جمله و تصویر، ۵۰٪) و سپس مؤلفه ایمان به خدا و ارتباط با خدا (۸۰ واحد، ۲۰/۴۰٪) از بیشترین فراوانی برخوردارند. ضمن اینکه مؤلفه‌های پوشیدن لباس‌های تمیز، عطر زدن و نداشتن حسادت از هیچ فراوانی برخوردار نیستند. برخی از مؤلفه‌های دیگر نیز به میزان کمی مورد توجه قرار گرفته‌اند.

جدول ۳. نتایج تحلیل کتاب‌های فارسی (بخوانیم) در توجه به مقوله‌های شادی در اسلام

مقوله‌های شادی	فراوانی	درصد
جسمانی	۵۲	۹/۵۷
معنوی	۸۰	۲۰/۴۰
عاطفی	۱۹۶	۵۰٪
اجتماعی	۴۴	۱۱/۲۲
صفات شخصیتی	۲۰	۵/۱۰
مجموع	۳۹۲	۱۰۰

مطابق با جدول شماره ۳، مقوله عاطفی (۱۹۶ واحد، ۵۰٪) و سپس مقوله معنوی (۸۰ واحد، ۲۰/۴۰٪) از بیشترین میزان توجه و مقوله صفات شخصیتی (۲۰ واحد، ۵/۱۰٪) از کمترین میزان توجه برخوردارند.

جدول ۴. میزان توجه کتاب‌های فارسی (بخوانیم) به مؤلفه‌های شادی در اسلام نسبت به کل واحد ثبت شده

پایه تحصیلی	کل واحد ثبت شده	فراوانی مؤلفه‌ها	درصد
اول	۷۰۹	۱۳۷	۱۹/۳۲
دوم	۱۰۹۸	۱۰۸	۹/۸۳
سوم	۱۱۶۵	۱۴۷	۱۲/۶۱
جمع	۲۹۷۲	۳۹۲	۱۳/۱۸

همچنین مطابق با جدول شماره ۴، از مجموع واحدهای مندرج در کتب فارسی (بخوانیم) سال‌های اول، دوم، سوم که ۲۹۷۲ واحد جمله و تصویر می‌شوند، ۷۰۹ واحد متعلق به کتاب اول ابتدایی است که ۱۳۷ واحد (۱۹/۳۲٪) آن به مؤلفه‌های شادی اختصاص یافته است. در کتاب بخوانیم سال دوم نیز از ۱۰۹۸ واحد ثبت شده، ۱۰۸ واحد (۹/۸۳٪) و در کتاب بخوانیم سال سوم از ۱۱۶۵ واحد ۱۴۷ واحد

(۱۲/۶۱٪) به مؤلفه‌های شادی توجه داشته‌اند. در مجموع کتب بخوانیم نسبت به کل واحد ثبت شده که ۲۹۷۲ واحد است، ۳۹۲ واحد یعنی ۱۳/۱۸ را به مؤلفه‌های شادی اختصاص داده است. ۲- در محتوای کتاب‌های فارسی (بنویسیم) تا چه اندازه به مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام توجه شده است؟

جدول ۵. توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های شادی در اسلام در کتاب‌های فارسی (بنویسیم)

مقوله‌ها	مؤلفه‌ها	سال اول	سال دوم	سال سوم	مجموع
جسمانی	پوشیدن لباس‌های تمیز	۰	۰	۰	۰
	عطر زدن	۰	۰	۰	۰
	مسواک زدن	۴	۱	۱	۶
-	ورزش کردن	۱۳	۱	۸	۲۲
معنوی	ایمان به خدا و ارتباط با خدا از طریق نماز و قرآن خواندن، دعا کردن، توکل و گفتن اذکار الهی	۸	۱۵	۸	۳۱
عاطفی	تبسم، لبخند و خندیدن	۳۸	۲۴	۵	۶۷
اجتماعی	شاد کردن دیگران	۰	۱۱	۴	۱۵
صفات	نداشتن حسادت	۰	۰	۰	۰
شخصیتی	نداشتن کینه	۰	۰	۰	۰
	نداشتن طمع	۰	۰	۱	۱
	نداشتن بخل	۰	۱	۲	۳
مجموع		۶۳	۵۵	۳۲	۱۵۰
درصد		۴۲/۱۰۰	۳۶/۶۶	۲۱/۳۳	۱۰۰

بر اساس یافته‌های مندرج در جدول شماره ۵، مجموع فراوانی مؤلفه‌های شادی در کتاب‌های فارسی بنویسیم برابر با ۱۵۰ مؤلفه است. در این میان مؤلفه تبسم، لبخند و خندیدن (۶۷ واحد، ۴۴/۶۶٪) از بیشترین فراوانی برخوردار است و مؤلفه‌هایی چون نداشتن حسادت و کینه از هیچ فراوانی برخوردار نیستند. برخی از مؤلفه‌های دیگر هم مورد توجه چندانی قرار نگرفته‌اند. ضمن اینکه کتاب بنویسیم سال اول با داشتن ۶۳ فراوانی از بیشترین میزان شادی برخوردار است.

جدول ۶. نتایج تحلیل کتاب‌های فارسی (بنویسیم) در توجه به مقوله‌های شادی در اسلام

مقوله‌های شادی	فراوانی	درصد
جسمانی	۳۳	۲۲/۰۰
معنوی	۳۱	۲۰/۶۶
عاطفی	۶۷	۴۴/۶۶
اجتماعی	۱۵	۱۰/۰۰
صفات شخصیتی	۴	۲/۶۶
مجموع	۱۵۰	۱۰۰

با نگاهی به جدول شماره ۶ محرز می‌شود در کتاب‌های بنویسیم ابتدا مقوله عاطفی (۶۷ واحد، ۴۴/۶۶٪) از بیشترین فراوانی و مقوله صفات شخصیتی (۴ واحد، ۲/۶۶٪) از کمترین فراوانی برخوردار است.

جدول ۷. میزان توجه کتاب‌های فارسی (بنویسیم) به مؤلفه‌های شادی در اسلام نسبت به کل واحد ثبت‌شده

پایه تحصیلی	کل واحد ثبت‌شده	فراوانی مؤلفه‌ها	درصد
اول	۵۵۷	۶۳	۱۱/۳۱
دوم	۵۹۰	۵۵	۹/۳۲
سوم	۵۷۹	۳۲	۵/۵۲
جمع	۱۷۲۶	۱۵۰	۸/۶۹

همچنین مطابق با جدول شماره ۷، مجموع واحدهای مندرج در کتب فارسی بنویسیم سال‌های اول، دوم، سوم که ۱۷۲۶ واحد می‌شوند، کتاب سال اول از ۵۵۷ واحد جمله و تصویر برخوردار است که ۶۳ واحد آن (۱۱/۳۱٪) به مؤلفه‌های شادی اختصاص یافته است. کتاب سال دوم با داشتن ۵۹۰ واحد ۵۵ واحد (۹/۳۲٪) و کتاب سوم از ۵۷۹ واحد ۳۲ واحد (۵/۵۲٪) را به مؤلفه‌های شادی اختصاص داده‌اند. بنابراین کتاب‌های بنویسیم نسبت به کل واحد ثبت شده ۸/۶۹٪ در شادی دانش‌آموزان می‌کوشد.

۳- در محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان تا چه اندازه به مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام توجه شده است؟

جدول ۸. توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های شادی در اسلام در کتاب‌های هدیه‌های آسمان ابتدایی

مقوله‌ها	مؤلفه‌ها	سال دوم	سال سوم	مجموع
		فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد
جسمانی	پوشیدن لباس‌های تمیز	۰	۵	۵
	عطر زدن	۰	۲	۲
	مسواک زدن	۰	۴	۴
	ورزش کردن	۵	۱	۶
معنوی	ایمان به خدا و ارتباط با خدا از طریق نماز خواندن، قرآن خواندن، دعا کردن، توکل و گفتن اذکار الهی	۱۱۲	۱۰۸	۲۲۰
عاطفی	تبسم، لبخند و خندیدن	۳۹	۴۸	۸۷
اجتماعی	شاد کردن دیگران	۶۱	۳۵	۹۶
صفات	نداشتن حسادت	۰	۰	۰
	نداشتن کینه	۴	۰	۴
شخصیتی	نداشتن طمع	۰	۰	۰
	نداشتن بخل	۰	۰	۰
مجموع		۲۲۱	۲۰۳	۴۲۴
درصد		۵۲/۱۲	۴۷/۸۷	۱۰۰

همانطور که مشاهده می‌شود مطابق با یافته‌های مندرج در جدول شماره ۸، مجموع فراوانی مؤلفه‌های شادی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان برابر با ۴۲۴ مؤلفه است که مؤلفه ایمان به خدا و ارتباط با خدا با داشتن (۲۲۰ واحد جمله و تصویر، ۸۸ / ۵۱٪) از بیشترین فراوانی برخوردار است. مؤلفه‌های نداشتن حسادت و طمع و بخل از هیچ فراوانی برخوردار نیستند. همچنین کتاب هدیه‌های آسمان سال دوم (۲۲۱ واحد) بیشتر از میزان شادی برخوردار است.

جدول ۹. نتایج تحلیل کتاب‌های هدیه‌های آسمان در توجه به مؤلفه‌های شادی

مقوله‌های شادی	فراوانی	درصد
جسمانی	۱۷	۴/۰۰
معنوی	۲۲۰	۵۱/۸۸
عاطفی	۸۷	۲۰/۵۱
اجتماعی	۹۶	۲۲/۶۴
صفات شخصیتی	۴	۰/۹۴
مجموع	۴۲۴	۱۰۰

بنابراین باتوجه به جدول شماره ۹، در کتاب‌های هدیه‌های آسمان مقوله معنوی (۲۲۰ واحد، ۱۸۸/۵٪) از بیشترین میزان توجه و دو مقوله صفات شخصیتی (۴ واحد، ۹۴/۰۰٪) و جسمانی (۱۷ واحد، ۴/۰۰٪) از کمترین میزان فراوانی برخوردارند.

جدول ۱۰. میزان توجه کتاب‌های هدیه‌های آسمان به مؤلفه‌های شادی در اسلام نسبت به کل واحد ثبت شده

پایه تحصیلی	کل واحد ثبت شده	فراوانی مؤلفه‌ها	درصد
دوم	۶۹۷	۲۲۱	۳۴/۱۵
سوم	۱۱۰۸	۲۰۳	۱۸/۳۲
جمع	۱۸۰۵	۴۲۴	۲۳/۴۹

همچنین مطابق با جدول شماره ۱۰ در کتاب‌های هدیه‌های آسمان مجموعاً ۱۸۰۵ واحد جمله و تصویر وجود دارد. در این میان کتاب هدیه‌های آسمان سال دوم از ۶۹۷ واحد ثبت شده ۲۲۱ واحد (۳۴/۱۵٪) و کتاب سال سوم از ۱۱۰۸ واحد ثبت شده، ۲۰۳ واحد (۱۸/۳۲٪) را به مؤلفه‌های شادی اختصاص داده‌اند. این بدین معنی است که کتاب‌های هدیه‌های آسمان نسبت به کل واحد ثبت شده ۲۳/۴۹٪ در شادی دانش‌آموزان می‌کوشند.

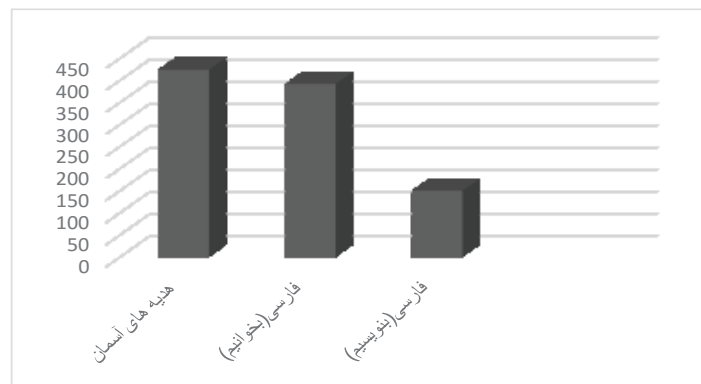
۴- توزیع فراوانی مؤلفه‌های شادی در اسلام در کتاب‌های درسی مورد تحلیل چگونه است؟

جدول ۱۱. توزیع فراوانی مؤلفه‌های شادی در اسلام در کتاب‌های فارسی (بخوانیم)، (بنویسیم) و هدیه‌های آسمان

مقوله‌ها	فارسی (بخوانیم)	فارسی (بنویسیم)	هدیه‌های آسمان	مجموع
جسمانی	۵۲	۳۳	۱۷	۱۰۲
معنوی	۸۰	۳۱	۲۲۰	۳۳۱
عاطفی	۱۹۶	۶۷	۸۷	۳۵۰
اجتماعی	۴۴	۱۵	۹۶	۱۵۵
صفات شخصیتی	۲۰	۴	۴	۲۸
مجموع	۳۹۲	۱۵۰	۴۲۴	-

مطابق با یافته‌های مندرج در جدول شماره ۱۱، میزان توجه کتاب‌های فارسی بخوانیم، بنویسیم و هدیه‌های آسمان به مؤلفه‌های شادی در اسلام را می‌توان ابتدا در مقوله عاطفی (۳۵۰ واحد) و سپس در مقوله معنوی (۳۳۱ واحد) دانست. پس از آن به ترتیب مقوله اجتماعی (۱۵۵ واحد)، مقوله جسمانی (۱۰۲ واحد) و در نهایت مقوله صفات شخصیتی (۲۸ واحد) دارای کمترین فراوانی است. بنابراین همانطور که در نمودار شماره ۱ مشاهده می‌شود، کتاب‌های هدیه‌های آسمان با ۴۲۴ واحد فراوانی دارای رتبه اول توجه به مؤلفه‌های شادی هستند و از این‌رو در شادی‌بخشی دانش‌آموزان بیشتر

می‌کوشند. پس از آن کتاب‌های بخوانیم با داشتن ۳۹۲ واحد در رتبه دوم قرار می‌گیرند و در نهایت کتاب‌های بنویسیم با ۱۵۰ فراوانی، چندان شادی‌بخش نیستند.

نمودار ۱. رتبه بندی میزان توجه کتاب‌های فارسی بخوانیم، بنویسیم و هدیه‌های آسمان به مؤلفه‌های شادی در اسلام

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باتوجه به اهمیت شادی در متعلمان سعی کرده با استخراج برخی از مهم‌ترین مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام، به امر تحلیل آن‌ها در کتاب‌های فارسی «بخوانیم»، «بنویسیم» و «هدیه‌های آسمان» که به ماهیت پژوهش حاضر نزدیک‌تر هستند، پردازد. این مقوله‌های اصلی عبارتند از: مقوله جسمانی، معنوی، عاطفی، اجتماعی و صفات شخصیتی. در بیان نتایج پژوهش باید گفت باتوجه به مقوله جسمانی، سلامت جسمانی از جمله اموری است که تأثیر بسزایی بر سلامت روح و روان و شادابی می‌گذارد. پروردگار متعال در قرآن کریم پاکیزگان را محبوب و مورد دوست داشتن خود دانسته است «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ» (توبه، ۱۰۸). حضرت امیرالمؤمنین (ع) نیز در توجه به نظافت و پاکیزگی لباس فرمودند: «جامه تمیز، پریشانی و اندوه را می‌برد و مایه پاکیزگی برای نماز است» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱، ص ۵۸۱). توجه به مسواک زدن، استفاده از عطر و ورزش کردن نیز تأثیر عمیقی بر شادی و نشاط مسلمانان دارند که همواره مورد توجه پیشوایان بزرگ دینی بوده است. امروزه نیز محققانی چون لویی او میرسکی، کینگ و دینر^۱ (۲۰۰۵) تأثیر سلامت جسمانی را بر شادی نتیجه گرفته‌اند. بنابراین باتوجه به سنین خاص و حساس دوره ابتدایی نتیجه‌گیری پژوهش حاضر توجه اندک کتاب‌ها به مقوله

1- Lyubomirsky, King, Diener

جسمانی را می‌رساند. همچنین روایات گوناگونی از تأثیر گذشت و بخشش دیگران بر افزایش شادی حکایت دارند. عفو کردن سبب آرامش روح و سلامت جسم و در نتیجه سبب افزایش طول عمر می‌شود؛ چنان که در روایتی از رسول اکرم (ص) آمده است: «کسی که عفو از افزون شود، عمرش طولانی می‌شود» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۳، ص ۴۲۸). همچنین این مهم در تحقیق‌های شی چسینیک^۱ (۲۰۱۱) و مالتبی، دی و باربر^۲ (۲۰۰۴) نیز به اثبات رسیده است. بنابراین یکی از رسالت‌های کتب آموزشی و معلمان، آموزش این مهم به کودکان است که در هنگام برخورد با خطاهای یکدیگر، همدیگر را مورد عفو و بخشش قرار دهند. مخصوصاً در سنین ابتدایی، کودکان نیاز مبرمی به این مسئله دارند تا تمرین و آغازی برای دوران بزرگسالی آن‌ها باشد. دانش‌آموزان از سنین ابتدایی باید قدرت بخشیدن یکدیگر را پیدا کنند تا در آینده جلوی خشم و نفرت خود و چه بسا مشکلات خطرآفرینی را که ممکن است از این طریق برای آن‌ها پیش آید، بگیرند. در نتیجه خود نیز به طمأنینه و آرامش خاطر دست یابند که متأسفانه این مهم در کتاب‌های مورد بررسی در پژوهش حاضر چندان مورد توجه قرار نگرفته است.

با تحلیل کتب مذکور محرز شد که صفاتی چون مهربانی، راستگویی، درست‌کرداری و... تا حدی مورد توجه کتاب‌ها قرار گرفته‌اند. اما مطابق با نتایج پژوهش چهار مؤلفه نداشتن حسادت، کینه، طمع و بخل که سبب آرامش روحی و سلامت روانی می‌شوند، از فراوانی چندان بر خوردار نیستند. در حالی که باید این موارد از همان مراحل اولیه کودکی مورد بحث و توجه قرار بگیرند؛ زیرا ریشه دواندن این صفات در فرد به‌طور حتم جلوی شادی و نشاط دانش‌آموزان را می‌گیرد و موجب بروز فشارهای روحی و بیماری‌های جانسوزی در وجود آن‌ها خواهد شد. چنان که حضرت امیرالمؤمنین (ع) حسود را همیشه ملازم هم و غم می‌دانند «الحسود مغموم» (تمیمی‌مدنی، ۱۳۶۶، ج ۱، ص ۵۸). کینه نیز از جمله صفات مذمومی است که فرد را از درون می‌سوزاند، موجب سلب راحتی و آسایش وی می‌شود و در نهایت می‌تواند منجر به بروز رفتارهای خشونت‌آمیز و سپس ندامت و پشیمانی شود. چنان که به فرموده حضرت علی (ع) کینه جان و عمر را فانی می‌سازد (همان، ص ۵۰). همچنین حرص و طمع نیز امری مذموم و ناشایست است. فرد حریص همواره به دنبال چیزی بیش از آنچه که دارد، است و لحظه‌ای به آنچه که دارد قانع نیست. از این رو حضرت امیرالمؤمنین (ع) می‌فرمایند: «آدم حریص همواره در رنج است» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۷، ص ۴۸۷). از طرف دیگر انسان بخیل نیز همواره نگران و نآسوده است. بخیل هیچ‌زمان حاضر نیست از آنچه دارد به دیگری ببخشد یا داشته خود را با دیگری تقسیم کند. در

1- Szczesniak

2- Maltby, Day, Barber

بیانات حضرت امیرالمؤمنین (ع) آمده است که «بخیل هیچ‌زمان راحت نیست» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۵، ص ۳۴۵). بنابراین به جای تمامی این صفات مذموم باید از همان ابتدای کودکی که زمان شکل‌گیری شخصیت کودک است، خوش‌بینی و خوش‌گمانی نسبت به یکدیگر را ملکه ذهن دانش‌آموزان کرد. خوش‌گمانی سبب می‌شود دانش‌آموز به تحلیل افکار خوش‌بینانه درباره دیگران بپردازد و از وقایع تفسیر صحیحی داشته باشد که این مهم به حتم سبب موفقیت و پیشرفت بیشتر وی در زندگی خواهد شد. درنهایت می‌توان گفت کتاب‌های مذکور ابتدا به مقوله عاطفی (۳۵۰ واحد) و پس از آن مقوله معنوی (۳۳۱ واحد) توجه داشته‌اند. این نتیجه‌گیری با نتیجه‌گیری صالحی عمران و همکاران هماهنگ است. سپس به ترتیب مقوله اجتماعی (۱۵۵ واحد) و مقوله جسمانی (۱۰۲ واحد) قرار دارند و درنهایت مقوله صفات شخصیتی (در مؤلفه‌های نداشتن حسادت، کینه، طمع و بخل) با ۲۸ واحد از کمترین فراوانی برخوردار است. همچنین کتاب‌های هدیه‌های آسمان با داشتن ۴۲۴ واحد فراوانی بیش از کتب دیگر در شادی دانش‌آموزان می‌کوشند. این نتیجه‌گیری با نتیجه‌گیری صالحی عمران و همکاران که بیشترین میزان شادی را در کتاب‌های بخوانیم نتیجه گرفتند، هماهنگ نیست که می‌تواند به دو دلیل ایجاد تغییرات اساسی در کتب درسی و جدیدالتألیف بودن کتب حاضر و همچنین تفاوت داشتن در برخی از مؤلفه‌های استخراج شده باشد. پس از آن کتاب‌های بخوانیم با دارا بودن ۳۹۲ واحد فراوانی در رتبه دوم قرار می‌گیرند و کتاب‌های بنویسیم با ۱۵۰ واحد فراوانی از شادی‌بخشی کمتری برخوردارند. براساس نتایج پژوهش پیشنهاد می‌شود کتاب‌های ابتدایی از طریق تصاویر متنوع و داستان‌های جذاب، توجه بیشتری به سلامت جسمانی دانش‌آموزان در راه رسیدن به شادی و نشاط بیشتر آن‌ها داشته باشد. همچنین با نگاهی به مؤلفه تبسم، لبخند و خندیدن در کتب فارسی بخوانیم محرز می‌شود که میزان توجه به این مؤلفه از مقاطع پایین به بالاتر یک سیر نزولی به خود گرفته است (کتاب اول: ۹۵ فراوانی، کتاب دوم: ۵۵ فراوانی، کتاب سوم: ۴۶ فراوانی) که این امر نمی‌تواند صحیح باشد. توجه به شادی دانش‌آموزان در هر پایه‌ای یکی از ضروری‌ترین امور است و نباید با افزایش سن و تغییر در پایه تحصیلی، کاهش یابد. مطابق با نتایج پژوهش در جهت رساندن دانش‌آموزان به آرامش و سلامت روانی بیشتر، توجه به چهار مؤلفه نداشتن حسادت، کینه، طمع و بخل تمامی موارد فوق در قالب داستان‌ها و تصاویری جذاب پیشنهاد می‌شود. همچنین پیشنهاد می‌شود همزمان با پیاده‌سازی مؤلفه‌های شادی در کتب درسی، عوامل انسانی آموزشی نیز تحت آموزش قرار گیرند. درنهایت این پژوهش به دلیل حجم بالای عوامل شادی در اسلام توانست تنها ۱۷ مؤلفه را مورد بررسی قرار دهد. بنابراین به محققان آتی پیشنهاد می‌شود با استخراج مؤلفه‌های دیگر شادی در اسلام به تحلیل آن‌ها در کتب درسی دیگر و مقاطع تحصیلی مختلف بپردازند. از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر عدم

بررسی تمامی عوامل شادی‌آور در اسلام در کتب مذکور بود که باتوجه به حجم بالای آن‌ها امکانپذیر نبود.

منابع

- قرآن کریم (ناصر مکارم شیرازی مترجم).
- نهج البلاغه (۱۳۹۱). (محمد دشتی مترجم). قم: بکا.
- افلاطون (۱۳۵۳). جمهوری. تهران: خوشه.
- انگورج تقوی، م. و خزایی، ک. (۱۳۹۳). تحلیل محتوای فارسی بخوانیم و بنویسیم براساس مؤلفه‌های شادکامی و هوش هیجانی ۹۳-۱۳۹۲. *اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی*.
- بیابانگرد، ا. (۱۳۸۷). *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*. تهران: دوران.
- پسندیده، ع. (۱۳۹۰). نظریه توحید در شادکامی. *روان‌شناسی و دین*، ۴ (۳)، ۱-۳۰.
- پسندیده، ع. (۱۳۹۳). *الگوی اسلامی شادکامی*. قم: دارالحدیث.
- تمیمی‌آمدی، ع. و شرح خوانساری. ج. (۱۳۶۶). *غررالحکم و دررالکلم*. قم: دفتر تبلیغات.
- سماک امانی، م. (۱۳۸۵). *شادی در اسلام*. کرج: آموزش کشاورزی.
- صالحی عمران، ا؛ هاشمی، س. و ایران‌نژاد، م. (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های ابتدایی براساس مؤلفه‌های شادکامی. *نوآوری‌های آموزشی*، ۱۱ (۴۴)، ۱۴۲-۱۶۳.
- علی‌محمدی، ک. و آذربایجانی، م. (۱۳۸۸). بررسی رابطه بین شادکامی اسلامی و شادکامی روان‌شناختی در دانشجویان دانشگاه قم در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸. *روان‌شناسی و دین*، ۲ (۳)، ۷-۲۸.
- علوی، ح. (۱۳۸۸). بررسی رابطه میزان احساس شادی با نوع رفتار در دانشجویان مختلف دانشگاه‌های شهر کرمان. *تربیت اسلامی*، ۴ (۹)، ۹۵-۱۲۳.
- فتیحی واجارگاه، ک. (۱۳۸۴). *اصول برنامه‌ریزی درسی*. تهران: ایران‌زمین.
- فهرستی، ز. و توتونچیان، م. (۱۳۹۳). شادی و نشاط از دیدگاه فقه با رویکردی بر نظر امام خمینی (ره). *پژوهش‌نامه متین*، ۱۶، ۹۷-۱۲۳.
- قزائتی، م. (۱۳۸۳). *تفسیر نور*. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- کارشکی، ح؛ گراوند، ه. و دهقانی نیشابوری، م. (۱۳۹۱). نقش شکاف بین اهداف و آرزوها و شانس دستیابی به آن‌ها در شادکامی دانشجویان. *پژوهش‌های روان‌شناسی بالینی و مشاوره*، ۲ (۶)، ۱۳۳-۱۵۴.
- مجلسی، م. (۱۴۰۴). *بحارالانوار*. بی‌جا: دارالاحیاء التراث العربی.
- محمدی ری‌شهری، م. (۱۳۷۷). *میزان‌الحکمه*. قم: دارالحدیث.
- محمدی ری‌شهری، م. (۱۳۹۱). *الگوی شادی از منظر قرآن و احادیث*. قم: دارالحدیث.

مختارزاده نیکجه، م. (۱۳۹۰). *شادمانی از منظر قرآن و احادیث*. قم: دارالفکر.
 مکارم شیرازی، ن. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
 مکارم شیرازی، ن. (۱۳۷۷). *اخلاق در قرآن*. قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع).
 موسوی‌نصب، م. (۱۳۹۲). *شادمانی (رویکردهای نظری و یافته‌های تجربی)*. تهران: تیسرا.
 موسوی‌پور، ن. (۱۳۸۵). *مبانی برنامه‌ریزی آموزش متوسطه*. مشهد: آستان قدس رضوی.
 نیازآذری، ک. (۱۳۹۲). بررسی تأثیر شادابی و نشاط در موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان متوسطه ساری. *مطالعات برنامه‌ریزی آموزشی*، ۲ (۳)، ۳۶-۵۷.

- Argyle, M. (2001). The Psychology of Happiness, *Policy*, 18(1).
- Chow Henry, P.H. (2009). Life Satisfaction Among University Students in a Canadian Prairie City: a Multivariate Analysis, *Social Indicators Research*, 70, 139-150.
- Lyubomirsky, S. King, L. Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success. *Psychological Bulletin*, 131(6), 803–855.
- Jianwei, M. (2010). Education and Happiness, Philosophical Meditation on Happy Education. *Educational Research*.
- Seligman, M., Randal M. Ernst, Gillham, J. (2009). Positive education: positive psychology and classroom interventions, *Oxford Review of Education*, 35, 293-311.
- Szcześniak, M. (2011). Are proneness to forgive, optimism and gratitude associated with life satisfaction? *Polish Psychological Bulletin*, 42(1), 20-23.
- Maltby, J. Day, L., Barber, L. (2004). *Forgiveness and mental health variables: Interpreting the relationship using an adaptational-continuum model of personality and coping*, 37(8), 1629-1641.
- Post Stephen, G. (2005). Altruism, Happiness, and Health: It's Good to Be Good, *International Journal of Behavioral Medicine*, 12(2), 66–77.
- Ruyter, D. (2007). Ideals, Education, And Happy Flourishing. *Educational Theory*, 57(1), 23-34.
- Scott, H. (2010). Students and Their Schooling: Does Happiness Matter? *Communications*, 39(2), 1-24.
- Su-Yen Chen, Luo Lu. (2009). Academic Correlates Of Taiwanese Senior High School Students Happiness, *Adolescence*, 44(176), 979-992.
- Veenhoven, R. (1988). The Utility Of Happiness Social, *Indicators Research*, 20, 333-354.